

УДК 811.14'02'366.58'366.533

ВТОРИННІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ДІЄСЛІВНОЇ МНОЖИННОСТІ У СТАРОГРЕЦЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ “ІЛІАДИ” ГОМЕРА)

Лідія Чоботар

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, Львів, Україна, 79000
e-mail: lidiya_chebotar@ukr.net

Досліджено допоміжні засоби вираження дієслівної множинності. Визначено частини мови та окремі форми, які відтворюють множинну семантику або підсилюють її вираження. Розглянуто поняття “кількості” як основне джерело категорії множинності.

Ключові слова: категорія кількості, дієслівна множинність, квантитативні сполучення, гомерівський епос.

Дослідження категорії дієслівної множинності вимагає вивчення видочасових форм та афіксації дієслів, однак воно повинно доповнюватись аналізом контексту, оскільки форми дієслова не завжди чітко вказують на наявність / відсутність семантики множинності. Основне завдання цього дослідження полягає у виявленні та аналізі контекстуальних чинників, які формують дієслівну множинність у “Іліаді” Гомера.

Множинність – це окрема ланка поняття кількості, яка належить до фундаментальних філософських категорій. Кількісно характеризуватися можуть не лише предмети чи субстанції, а й дії і навіть ситуації [6, с. 5]. Кількісні характеристики дій у ході історичного розвитку суспільства почали усвідомлюватися дещо пізніше, ніж кількісні характеристики предметів. Ситуації, коли людина одночасно спостерігає сукупність однорідних предметів, є звичними для сприйняття, а ситуації, в яких спостерігається низка однотипних дій, – складнішими, оскільки потрібно стежити за діями, які виконують різні однорідні суб’єкти.

Мовне позначення кількості – лінгвістична техніка, що має ментальну основу [5, с. 6]. Саме кількість допомагає досягнути виражене в контексті поняття множинності чи одиничності. Вона втілена не лише в категорії особи, але й в оточенні дієслова. Кількість описується як точна та неточна, остання поділяється на невизначену і приблизну. Поняття приблизної кількості корелює з невизначеною множинністю та розміром. Поняття неточної кількості в науковій літературі передається по-різному: “розмите, нечітке число”, “приблизна кількість”, “апроксимація” [5, с. 7].

У всіх мовах існують множинні індикатори – числові позначення лексичного характеру. Серед найбільш поширених лексичних “визначників кількості” виділяються числівники, які творять ядро квантитативних словесних знаків. Первинну квантитативну актуалізацію забезпечують форми граматичної категорії числа, вторинну – лексичні одиниці різних лексико-семантичних розрядів [7, с. 18]. Квантитативними називають словосполучення, в яких виражаються будь-які кількісні відношення, наприклад, укр. *кілька днів*, англ. *many*

times, старогр. *Δύο ἄνθρωποι*. Вони складаються з двох, або більше повнозначних слів і актуалізуються у формі розподільної номінації значення кількості [7, с. 30]. Семантична модель квантитативних сполучень включає елементи: кількість + субстанція, де один з елементів виражається переважно іменником або його заміником, а інший – числівником або словами, що реалізують сему кількості [7, с. 30]:

έννεά δὴ βεβᾶσσι Διὸς μεγάλου ένιαυτοί (II, 134)
 Минули вже дев'ять років великого Зевса.

...τῶν οἱ ἐξ ἐγένοντο ἐνὶ μεγάροισι γενέθλη.
 τοὺς μὲν τέσσαρας αὐτὸς ἔχων ἀτίταλλ' ἐπὶ φάτνῃ,
 τῷ δὲ δὺ' Αἰνεία δῶκεν μήστωρε φόβοιο.(V,270-272)

Шість народилося (лошат) в домі у нього тієї породи, четверо з них він вирощує у стайні тримаючи, двох же Енеєві дав, наводячому страх.

У другому прикладі вказівку на кількість забезпечує числівник. Хоча сам об'єкт підрахунку не вказаний, проте з попереднього контексту зрозуміло, що мова йде про *лошат* - οἱ ἵπποι. Деякі науковці вважають, що числівники не можуть виражати невизначене число, оскільки це слова, які позначають чітко визначену числову кількість [7, с. 94].

Граматична категорія числа універсальна і абстрактна. Ймовірно, що вона формувалася повільно й поступово і пройшла складний шлях від конкретного до абстрактного. Виражаючи значення числа, числівники співвідносяться з абстрактними одиницями, позбавленими предметності. Вони також позбавлені значень процесуальності, якості, вказівки, сумарності, що притаманні іншим лексико-граматичним групам [7, с. 32–33]. **Поняття абстрактного відображене** у так званій груповій множинності, яка в мові може актуалізуватися імпліцитно в одиницях на зразок *натовп, зрєя, вїйськò*:

τῶν δ' ὡς τ' ὄρνιθων πετεηνῶν ἔθνεα πολλὰ
 χηνῶν ἢ γεράνων ἢ κύκνων δουλιχοδείρων
 Ἀσίῳ ἐν Λειμῶνι Καῦστρίου ἀμφὶ ῥέεθρα
 ἔνθα καὶ ἔνθα ποτῶνται (II, 459-462)

Як численні зграї крилатих птахів, гусей, чи журавлів, чи довгошиїх лебедів на лузі асійськїм, навколо Каїстрових течїй, носятьсє туди-сюди.

Сама лише дієслівна форма ποτῶνται, хоча й представлена множиною, не виражає множинності, поряд є прислівникова форма ἔνθα καὶ ἔνθα, яка відтворює багаторазове повторення дії, а іменникова форма ἔθνεα, вказує на те, що цю дію виконують кілька суб'єктів, окрім цього, вона має подвійну вказівку на множинність, оскільки, τό ἔθνος – виражає “групову множинність” і має плюративну форму.

Кількісна конкретизація “групової множинності” може реалізуватися за допомогою словосполучень із числівниками [5, с. 13], наприклад,

ἡμεῖς δ' ἐς δεκάδας διακοσμηθεῖμεν Ἀχαιοί,
 Τρώων δ' ἄνδρα ἕκαστοι ἐλοίμεθα οἶνοχοεῦειν (II, 126-127)

Ми ж, Ахейці, поділившись на десятики, мужа троянського кожен взяли б, щоб вино наливати.

Іменник “десяток” у тлумачному словнику української мови трактується як одиниця рахунку однакових або однотипних предметів, явищ, що дорівнює десяти [9], тобто передає множинність з конкретизованою кількістю.

При дослідженні множинності у старогрецькій мові варто виділити суфіксальну морфему – *άκισ*, яка передає сему кратності і представлена у прислівникових числівниках, проте числівники *один раз*, *двічі*, *тричі* не утворюються за допомогою цього суфікса:

τρῖς γὰρ τῆ γ' ἐλθόντες ἐπειρήσανθ' οἱ ἄριστοι (VI, 435)
Бо тричі, приходячи, намагалися сюди (дістатися) найкращі (=ахеї).

οὐδ' εἴ μοι δεκάκῃς τε καὶ εἰκοσάκῃς τόσα δοίῃ (IX, 379)
Якщо б ї не давав мені у десятеро чи у двадцятро більше.

οὐδέ τι τῶν μέμνηται, ὃ οἱ μάλα πολλάκῃς υἱὸν
τειρόμενον σώεσκον (VIII, 362)

І не згадає він того, як дуже часто я сина його рятувала у муках. Форма *πολλάκῃς*, яку перекладаємо *часто*, *багато разів*, – мовний тип неточної кількості. Окрім значення кратності, в цьому випадку, представлена й множинність, виражена основою *πολλ-*, похідною від *πολύς* численний.

Засобом вираження множинності нерідко слугують форми множини вказівних і особових займенників, які реалізують сему невизначеної кількості: *οἱ δ' ἀπελυμαίνοντο καὶ εἰς ἄλλα λύματα βάλλον*,

ἔρδον δ' Ἀπόλλωνι τελεήσας ἐκατόμβας (I, 314-315)
Вони [воїни] очищалися і в море бруд зливали і приносили в жертву Аполлонові добірні гекатомби.

ὑμεῖς δ' ἄλλοθεν ἄλλος ἐρητύειν ἐπέεσσιν. (II, 75)
Ви, кожен, зі свого боку, старайтеся стримувати (їх).

Множина може конкретизуватися вказівкою на кількість осіб. Серед форм категорії числа очевидною є різниця між одиничним об'єктом і їхньою множинністю. Зміст множинного числа вказує на невизначену множинність позначуваних словом об'єктів, але вказана множинність може конкретизуватися через виокремлення номінації [5, с. 15]:

τοὺς δ' Αἴαντε δῦω καὶ Ὀδυσσεὺς καὶ Διομήδης
ὄτρυνον Δαναοὺς πολεμιζέμεν: οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ
οὔτε βίας Τρώων ὑπεδείδισαν οὔτε ἰσκάς (V, 519-521)

Данайців же, Еанти обидва, і Одиссей, і Діомед заохочували до бою, вони ж самі не боялись ані сили троянців, ані переслідувань.

Серед лексичних засобів номінації кількості є займенники, які вказують на кількісну, часову та просторову орієнтацію (*ци*, *ті*); взаємність (*один одного*, *обидва*, *один та інший*); одиничність, виокремленість (*кожен*); сумарність (*всі*, *кілька*, *багато*):

σοῖς ἀγανοῖς ἐπέεσσιν ἐρήτυε φῶτα ἕκαστον (II, 164)
Своїми ласкавими словами стримуй кожного мужа.

ἀλλ' ἦτοι μὲν ταῦθ' ὑποείξομεν ἀλλήλοισι,
σοὶ μὲν ἐγώ, σὺ δ' ἐμοί: ἐπὶ δ' ἔψονται θεοὶ ἄλλοι (IV, 60-61)
Ось тому, через це уступаймо один одному, я – тобі, ти ж мені.

Деякі займенники належать до групи квантифікаторів, що реалізують функцію кількісних **визначників зі значенням точного числа і невизначеної кількості**. Як приклад можна навести групу зі значенням “одиничності”, яка формує семантичну опозицію “визначеність / невизначеність” (кожен / усякий). Перше слово співвідноситься з визначеним актантом, інше – з невизначеним [7, с.19].

Завжди у своєму значенні множинності точну вказівку на кількість відображає характерна для старогрецької мови двоїна:

τῶ δ' αὔθι τέλος θανάτοιο κάλυψεν (V, 553)
обох їх смертний кінець тут покрив.

Більшість мов світу мають форми одиничного і множинного числа. Деякі мають підкатегорії: двоїни, троїни, паукального (дуже малої кількості) числа [7, с. 15]. На ранньому етапі розвитку суспільства поняття двоїни було першим кроком до пізнання множинності. Форми подвійного числа вживалися, коли мова йшла про парність: двоє людей, два предмети, два стани, дві події [7, с. 16]. Поступово людина переконувалась, що поняття про два, три предмети чи події формує поняття множинності. Категорія двоїни також розвивалась поступово, а її форми відрізнялись від форм одиничного та множинного числа. У “Іліаді” Гомера зустрічаємо подвійне число, відтворене переважно в дієслівній та займенниковій формах:

οἱ δ' ἐπεὶ οὖν νεκροὺς ἔρυσαν μετὰ λαὸν Ἀχαιῶν,
τῶ μὲν ἄρα δειλῶ βαλέτην ἐν χερσὶν ἑταίρων,
αὐτὰ δὲ στρεφθέντε μετὰ πρώτοισι μαχέσθη. (V, 573-575)

Вони ж вбитих після того відтягли до ахейських людей, обох їх нещасних залишили в руках товаришів, а самі ж обоє повернулися (назад) щоб битися в передніх лавах.

У старогрецькій мові займенникову функцію можуть виконувати артиклі.

Дієслово значно рідше виражає значення кількості аніж інші частини мови. У семантичній структурі дієслів, які слугують лексичними засобами вираження множини, крім сем дії виділяються семи кількісної ознаки дії [7, с. 19]. Дієслова можуть реалізувати сему точного числа, наприклад, укр. *подвоїти*, але в “Іліаді” Гомера таких форм не виявлено. Вони утворені зі слів, що мають значення числа. Дієслова, які реалізують сему невизначеної кількості, формуються за таким же принципом.

До згадуваних числівників, іменників, займенників, дієслів із семою множинності слід додати також прикметники. У різних мовах є прикметники із вказівкою на часову чи просторову орієнтацію, з числовими ознаками, з вказівками на інтенсивність, частотність та іншими кількісними ознаками. Ці семантичні ознаки актуалізуються в конкретних вживаннях. Кількісні прикметники вказують також на місце в ряді предметів, подій, порядок дій, повторюваність:

ἀλλ' ὅτε δὴ ῥ' ἐκ τοῦ δωδεκάτῃ γένετ' ἦώς (I, 493)
Ось уже дванадцятий раз з'явилася Еос.

κίκλησκεν δὲ γέροντας ἀριστήας Παναχαϊῶν,
 Νέστορα μὲν πρότιστα καὶ Ἴδομενῆα ἄνακτα,
 αὐτὰρ ἔπειτ' Αἴαντε δῦω καὶ Τυδέος υἱόν,
 ἕκτον δ' αὐτ' Ὀδυσῆα Διὶ μῆτιν ἀτάλαντον. (II, 404-407)

Скликав старіішийн найкращих серед Ахеїв, першого Нестора і володаря Ідоменєя, а також Еантів обох і сина Тїдея, шостим також Одїссея рівного розумом Зевсу.

Форми *πρότιστα* та *δωδεκάτη* – характерні для Гомерівського діалекту та вживаються замість звичних *πρώτος*, *δωδέκατος* [4, §1524].

У мовознавчій літературі залишається дискусійним питання співвідношення порядкових числівників і прикметників. Об'єктом таких суперечностей стали, зокрема, слова: “перший”, “другий”. Аналіз сутності вказаних слів, визначення їхнього статусу серед лексичних засобів номінації кількості має значення для виокремлення одиниць семантичного поля кількості [3, с. 49]. Отже, порядкові слова, такі як “перший”, мають особливу смислову структуру та ознаки, характерні для числівників і прикметників (особливо останніх). Наприклад, прикметник “останній” реалізує ознаку послідовності, що не викликає сумніву у більшості лінгвістів [7, с. 25]. Вказівка на послідовність виражається у множинності:

δεύτερος αὐτε
 Αἴας διογενῆς προΐει δολιχόσκιον ἔγχος, (VII, 248-249)
Другим знову ж, Еант божественний метнув довготінного списа.

У цьому реченні лексема *δεύτερος* може бути замінена, наприклад, лексемою *ἄλλος*, оскільки з контексту зрозуміло, що воїнів було двоє, а автор вказує на послідовність виконання дій.

Послідовність, також може виражатися за допомогою прислівникових груп “спершу / потім (пізніше)”. У старогрецькій мові найчастіше зустрічаються відповідники: *πρώτον* (*πρώτα*) / *ἔπειτα*:

Κύπριδα μὲν πρότον σχεδὸν οὔτασε χεῖρ' ἐπὶ καρπῶ,
 αὐτὰρ ἔπειτ' αὐτῶ μοι ἐπέσσυτο δαίμονι ἴσος, (V, 884-885)
Він спершу Кїпрїду поранив у руку біля зап'ястя, а потім, кинувся на мене, богоподібний.

Форму *πρώτον* можна віднести до адвербіальних денумеративів. „Творча” комбінаторика числівників простежується не лише у сполученнях, але й на рівні побудови слова. Мовознавці окреслюють цілу парадигму денумеративів – слів з основою числівників [3, с. 47]. Існують адвербіальні денумеративи, до яких у грецькій мові належать *δίς*, *τρίς*, *πρώτον* та інші; ад'єктивні: *τριακονθήμερος* – *тридцятиденний*, субстантивні: *τό δίδραχμον* – *дидрахм* (*монета – вартістю дві драхми*). У “Іліаді” зустрічаємо приклади денумеративів:

ἐννῆμαρ μὲν ἀνὰ στρατὸν ᾤχετο κῆλα θεοῖο (I, 53)
Дев'ять днів над табором божественні стріли літали.

ἦ δ' ὑποκυσαμένη διδυμάονε γείνατο παῖδε. (VI, 26)
Вона ж завагітнівши, двійню дїтей народила.

Іменник *ὁ δίδυμῶν* вживається або в формі *dualis*, або *pluralis* [2].

ἑπτὰ μὲν ἐκ κλισίης τρίποδας φέρον (IXX, 243)
Сім трїногів принесли з намету.

Числівники поділяють на визначено-кількісні та невизначено-кількісні: перші позначають кількість визначеного числа одиниць: *два, десять*, інші – кількість невизначеного числа одиниць, до них належать займенникові числівники: *декілька, стільки, скільки, багато, небагато* [7, с. 94].

ἦ ὀλίγον οἱ παῖδα ἐοικότα γείνατο Τυδεύς. (V, 800)
Народилось дитя, мало схоже на Тідея.

Категорія числа не є цілісним нерозчленованим поняттям. Вона складається з кількох субкатегорій, змістова відмінність яких виражається різними мовними засобами. Серед засобів вираження кількості зіставляються, з одного боку, актуалізатори точної кількості, з іншого – актуалізатори неточної (приблизної і невизначеної):

КІЛЬКІСТЬ		об'єктивне → точне
		в категорії пізнання → точне / неточне
		в мовній категорії → точне / неточне [7, с. 83]

Отже, розглянувши, можливості відтворення множинної семантики в рамках контексту, доходимо до висновку, що ядром її реалізації є категорія кількості (точної / неточної). Основним визначником кількості є число, яке, поєднуючись з різними частинами мови, формує квантитативні словосполучення, денумеративи, плюративні форми. В “Іліаді” точна і неточна кількість найчастіше представлена у квантитативних словосполученнях числівників з іменниками та займенниками. Дієслова значно рідше виконують функцію визначників кількості. Плюративні форми дієслів вказують на невизначену кількість, окрім часто вживаних у тексті форм двоїни. Також у старогрецькій мові кількісні співвідношення можуть виражатися за допомогою суфіксальних морфем та поєднання основ різних лексем.

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-гаматичному аспекті / І. Р. Вихованець // АН УРСР; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с. 2. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь. Том 1 / И. Х. Дворецкий. – М. : Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1958. – 1043с. 3. Засоби квантифікації: лінгвокогнітивні аспекти: монографія / за ред. проф. С. О. Швачко. – Суми : Вид-во СумДУ, 2007. – 204с. 4. Соболевский С. И. Древнегреческий язык: учебник для высших учебных заведений / С. И. Соболевский. – М. : Иностран. лит., 1948. – 614 с. 5. Швачко С.О. Квантитативні одиниці англійської мови: перекладацькі аспекти. Посібник / С.О. Швачко. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 128 с. 6. Типология итеративных конструкций : монография / отв. ред. В. С. Храковский. – Л. : Наука, 1989. – 310 с. 7. Швачко С.О. Языковые средства выражения количества в современном английском и русском языках : [монография] / С. А. Швачко. – Киев : Вища школа, 1981. – 142 с. 8. Homeri. Pias / Homeri :red. A. Ludwice. – Lipsiae, 1907. 9. Академічний тлумачний словник української мови [електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sum.in.ua/>

**ВТОРИЧНЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ГЛАГОЛЬНОЙ МНОЖЕСТВЕННОСТИ
В ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ “ИЛИАДЫ” ГОМЕРА)****Лидия Чеботар**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская 1, Львов, Украина, 79000
e-mail:lidiya_chebotar@ukr.net*

Определены вторичные средства выражения глагольной множественности. Выделены части речи и отдельные формы, которые реализуют семантику множественности или усиливают ее выражение. Рассмотрено понятие “количества”, как главного источника категории множественности.

Ключевые слова: категория количества, глагольная множественность, квантитативные словосочетания, гомеровский эпос.

**SECONDARY MEANS OF THE EXPRESSION OF VERBAL PLURALITY
IN ANCIENT GREEK (BASED ON *THE ILIAD* OF HOMER)****Lidiya Chebotar**

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska St., Lviv, Ukraine, 79000
e-mail:lidiya_chebotar@ukr.net*

The article covers the issues of some auxiliary means of the expression of verbal plurality proceeding from the assumption that the concept of quantity is the major source of this category. The research focuses on studying parts of speech and separate lexical units that render or intensify the meaning of plurality in Ancient Greek.

Keywords: category of quantity, verbal plurality, quantitative word combinations, Homeric epos.

Стаття надійшла до редколегії
23.06.2014 р.

Статтю прийнято до друку
21.09.2014 р.